

ДНЕВНИ УРБАНИ СИСТЕМ КЊАЖЕВЦА*

Анстракт: По функционалном капацитету и домету конвергентних и дивергентних гравитационих утицаја, Књажевац спада у ред субрегионалних центара Зајечарске области/округа са просторно и демографски израженим и разгранатим урбаним системом. У овом раду анализиран је дневни конвергентни и дивергентни ареал радне снаге, који омогућава поуздано сагледавање квантитета и квалитета просторно-функционалних односа и веза у мрежи насеља, како Књажевца тако и шире територије у његовом функционалном окружењу. Обим ученичке и студентске дневне миграције има мањи значај у интеграцији и трансформацији мреже насеља Књажевца и суседних функционалних жаришта, те су анализе о интензитету и правцима кретања ученика и студената у раду изостављене. Научно-информативну основу овог рада представљају подаци, који иначе нису публиковани, као ни доступни широј научној и стручној јавности, формирани посебном обрадом резултата пописа становништва Србије 2002. и 2011. године у Републичком заводу за статистику Србије.

Кључне речи: Књажевац, насеље, конвергентне и дивергентне дневне миграције радне снаге, просторно-функционални односи и везе

1. Увод

Дневни урбани систем чини град и онај део његове околине са којим се одвија интеракција испољена циркулацијом људи, робе и информација. Значи, то је простор у коме траје интензивна покретљивост становништва на релацији места становања – места обављања других социогеографских функција (Goodall, 1987). Појам дневни урбани систем у научну литературу увео је познати грчки урбаниста Доксијадис 1967. године (Doksijadis, 1982), а касније исти термин користи и англосаксонски географ Бери (Berry, 1967). Од тада се у проучавању дневних урбаних система са хијерархијског, просторног и временског аспекта, поклања све већа пажња, посебно у развијеним земљама где процес урбане деконцентрације све више долази до изражаја. Сходно томе, било је више покушаја, како у светској тако и домаћој научној јавности, да се дневни урбани систем прецизно дефинише и утврди модел по коме би се он са хијерархијског и просторно-временског аспекта могао издвојити. Међутим, ипак није постигнута усаглашеност као ни унифициран модел за издвајање дневних урбаних система у свету. За издвајање и планирање дневних урбаних система у Србији, Драгутин Тошић је предложио модел, допуњен

1 gataricgaga@gmail.com

2 Рад представља резултат истраживања на пројекту 176017, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развој Републике Србије.

индикаторима о дневној миграцији становништва заснованој и на централним функцијама, који је комплементаран и компатибилан са методологијама ранијих истраживања (Тошић, 2012).

Значај проучавања феномена дневних миграција становништва и дневних или локалних урбаних система у науци, како у европским и светским релацијама (Gottmann, 1961; Berry, 1964; Lee, Donald, 2003. и др.) тако и у научним истраживањима у Србији, више пута је потенциран (Стаменковић, 1998; Тошић, 1999; Грчић, Слука, 2006; Тошић, Невенић, 2007; Мартиновић, 2007; Лукић, 2011; Крунић, 2012; Живановић, 2015. и др.). Уосталом, у научним расправама констатовано је да су постојећа теоријска и емпиријска знања о миграцијама становништва, па и о дневним миграцијама у географским проучавањима мреже насеља, парцијална, недовољна и углавном не-прецизна. Дневне миграције становништва најчешће су истраживане са демографског аспекта, применом демографских метода кроз анализу броја и структурних карактеристика миграната, док су фактори и узроци обима, просторне дисперзије и времена трајања врло често запостављени. Такво стање је прекинуто четрдесетих година 20. века, од када се дневна мобилност посматра у одређеном времену и изучава у склопу комплекса узрочно-последичних процеса који су произашли из просторних и функционалних организација одређених територијалних целина. Од педесетих година 20. века одређују се поља централних насеља, где се акценат ставља на дневну покретљивост становништва под утицајем функције центара рада. Значи, досадашња искуства у проучавању дневних миграција становништва у Србији, искључиво или у највећем броју случајева, била су заснована на теренским истраживањима дневне циркулације људи, њеног територијалног оквира и структурних карактеристика. Та истраживања су претежно локалног, субрегионалног и регионалног карактера, и публикована су у монографијама о појединим градским насељима. Као таква омогућавају парцијално сагледавање мањих дневних урбаних система (Стаменковић, Гатарић, 2006; Лукић, 2006; Стаменковић, Гатарић, 2007; Лукић, 2007. и др.). Дневном урбаном систему, као синониму за локална урбана тржишта радне снаге, од седамдесетих до деведесетих година 20. века придавана је велика пажња (Тошић, 2012).

Међутим, дневни урбани системи доскоро нису коришћени као инструменти хијерархијски уравнотеженог и полицентричног развоја Србије, а основни разлог изостављања сегмента о дневним миграцијама најчешће је правдано непостојањем релевантне статистике. У новије време осим теренских истраживања формиран је довољно поуздан и прецизно формулисан фонд научних знања о дневним миграцијама становништва, заснован на посебној статистичкој обради резултата пописа становништва, који је релевантан, пре свега, за теорију, методологију и праксу просторног планирања (Тошић, Крунић, 2005; Тошић, Стојановић, Милетић, 2005), као и друга подручја друштвене праксе. Преглед теоријских приступа и примењених метода у проучавању дневне миграције становништва у географији насеља дао је Србољуб Стаменковић (Стаменковић, 1996). У урбаној географији, урбанистичком и регионалном планирању дневна миграција становништва проучава се са аспекта просторних веза, чији интензитет, правци кретања и учесталост утичу на привлачење и повезивање насеља у кохерентну целину (Тошић, Крунић, Петрић, 2009).

Објашњење доминантних одлика дневног урбаног система Књажевца, како по функционалном капацитету тако и по просторном домету дневне интеракције људи, капитала и информација, засновано је на сагледавању просторно-демографског и насељског аспекта дневних миграција радне снаге. У овом раду издвојен је дневни или локални урбани систем Књажевца као

и нека његова обележја у циљу да то буде полазиште за неке даље анализе. С обзиром на то да је дневна просторна покретљивост становништва једна од најрепрезентативнијих показатеља функционалних веза између градских и сеоских насеља, али због недостатака већег броја варијабли у циљу уврђивања интензитета и просторног домета миграната на релацији град-околина и обрнуто, у овом раду анализирана је само дневна циркулација радника.

2. Конвергентна и дивергентна дневна гравитација радне снаге

Један од основних индикатора у дефинисању функцијских односа и веза градског насеља са његовим окружењем, односно степену централитета који оно достиже, јесте његова конвергентна и дивергентна дневна миграција радника.

У погледу конвергентне и дивергентне дневне миграције радне снаге, а нарочито конвергентне, на чији интензитет утичу атрактивно-репулзивни и саобраћајни фактори, најјаче и најучесталије везе Књажевац остварује са насељима у склопу матичне општине. Дневну просторно-функционалну повезаност Књажевац има са 65 насеља, у саставу своје административно-управне територије, из којих појединачно урбани центар добија од 1 до 227 радника дневних миграната. Из ових насеља, која су лоцирана на удаљености од 1 km (Трговиште) до 48 km (Црни Врх) од општинског центра, градско насеље свакодневно добија укупно 1.767 радника. Чињеница да се укупан број радника дневних миграната подудара 95,7% са резултатима посебне статистичке обраде пописа становништва 2002, подаци о гравитационом подручју Књажевца и интензитету дневних миграција могу се сматрати упоредивим са пописом 2011. године.

По обиму и територијалној дистрибуцији конвергентне дневне миграције радне снаге, насеља Књажевца могу се класификовати у четири групе:

- изразито миграционо активна насеља или зона најјачег утицаја,
- миграционо активна насеља или зона средњег утицаја,
- миграционо слабо активна или зона најслабијег утицаја и
- миграциона неактивна насеља (без дневних миграната).

Групи изразито миграционо активних насеља – дају појединачно више од 5% укупне конвергентне дневне миграције, из којих Књажевац добија највећи број радника дневних миграната, припада шест села. То су: Трговиште (227 радника), Штипина (158), Васиљ (113), Горње Зуниче (109), Грезна (101) и Доње Зуниче (100)³. Значи, главну масу радника дневних миграната Књажевац добија из насеља са краћих географских дистанци, која су лоцирана у његовој субурбаној зони и оних села која су смештена дуж главних саобраћајница према Зајечару, Нишу, Сокобањи и Пироту. Сходно томе, само из 10 приградских насеља (Трговиште, Штипина, Ргоште, Грезна, Горње Зуниче, Каличина, Жлне, Црвење, Глоговац и Берчиновац), која се налазе на саобраћајној удаљености до 5 km од града, Књажевац добија 801 радника дневна мигранта или 45,3% укупне конвергентне дневне гравитације. То указује на један хомоген интензивне дневне миграције радника, који се, условно речено, није променио од седамдесетих година 20. века.

3 Детаљна просторно-функционална организација мреже насеља на територији општине Књажевац дата је у монографији аутора: Сибиновић, Антић, Шантић, Раткај, 2016.

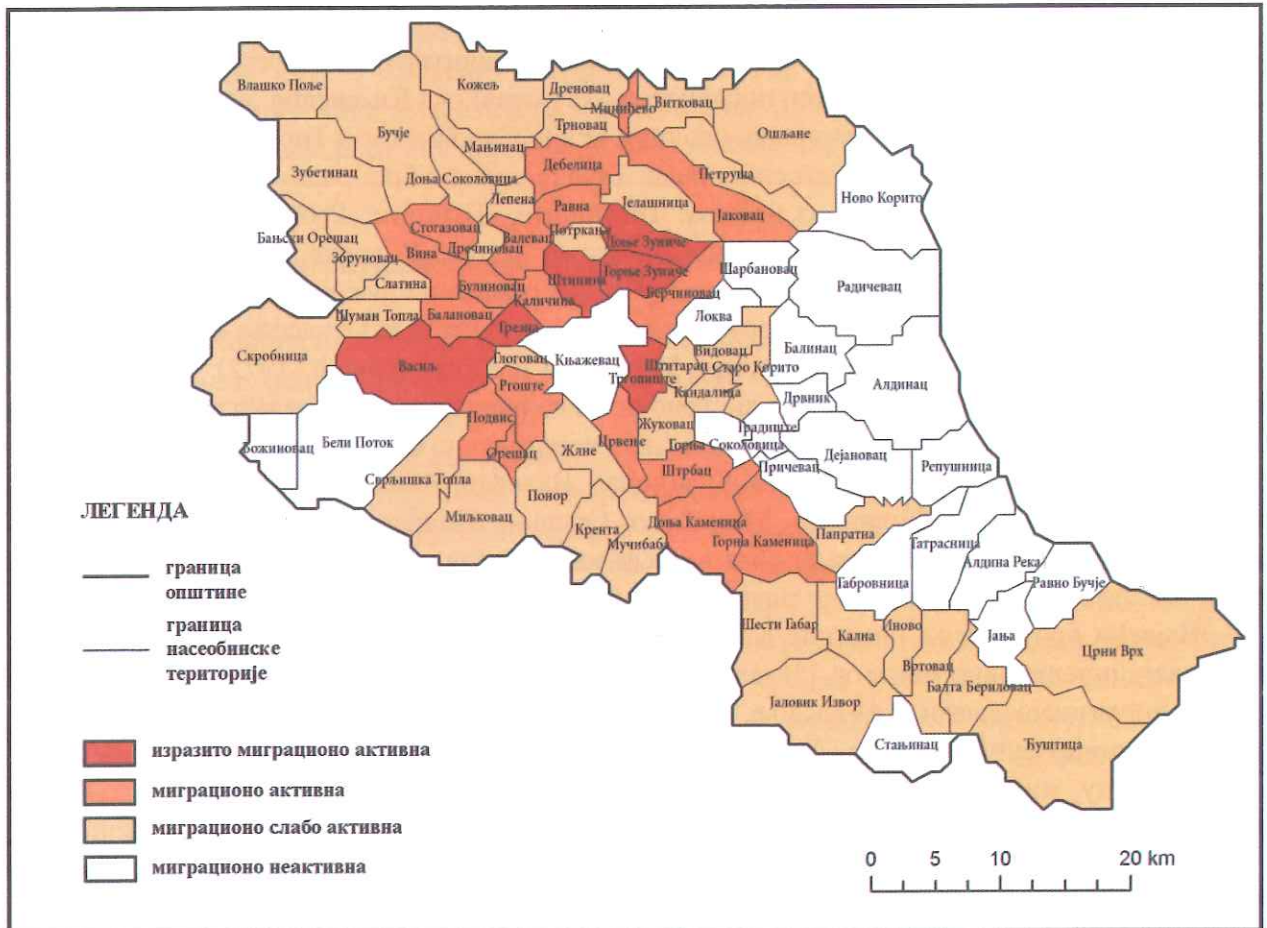
На ову констатацију упућују подаци добијени на основу анкете о дневним миграцијама, чији су резултати публиковани у раду Олге Савић. Испитујући утицајну сферу Књажевца, односно гравитациону привлачност, тада су уврћена три појаса различитог интензитета гравитације. Први непосредни појас обухватао је најужи појас насеља (27 села) око Књажевца, на удаљености до 16 km. То су углавном она насеља лоцирана у долини Белог, Сврљешког и Трговишког Тимока и која су саобраћајно добро повезана са насељем рада. Тада је највећи број радника дневних миграната књажевачка индустрија добијала из насеља: Трговишта, Штипине, Ргошта, Васиља, Горњег и Доњег Зунича, Берчиновац, Миљковца и Сврљешке Топле. У други, односно стални појас гравитације уврштена су 32 насеља Заглавка и Тимока смештена дуж сокобањског и бољевачког пута. Трећем, односно повременим појасу гравитације припадало је 17 насеља која су се налазила у гравитационој зони секундарних центара Минићева и Калне (Савић, 1972). То су данас она насеља која по обиму и територијалној дистрибуцији конвергентне дневне миграције радне снаге спадају у групу миграционо активних насеља (дају појединачно од 1 од 5% дневне миграције). Из ових 18 насеља: Балановац, Берчиновац, Булиновац, Валевац, Вина, Горња Каменица, Дебелица, Доња Каменица, Јаковац, Каличина, Минићево, Орешац, Подвис, Равна, Ргоште, Стогазовац, Црвење и Штрбац, свакодневно ради обављања функције рада у Књажевац путује 714 миграната (40,4% укупне конвергентне дневне миграције радне снаге).

Највећи број насеља општине Књажевац данас спада у слабо миграционо активна насеља, која дају појединачно мање од 1% конвергентне дневне миграције. У овом појасу најслабијег миграционог утицаја налази се 41 насеље, из којих 252 дневна мигранта (14,3% укупне конвергентне дневне миграције) функцију рада обавља изван домицила, тј. у општинском центру.

У групу миграционо неактивних насеља спадају: Алдина Река, Алдинац, Балинац, Бели Поток, Божиновац, Габровница, Горња Соколовица, Градиште, Дејановац, Дрвник, Јања, Локва, Ново Корито, Причевац, Равно Бучје, Радичевац, Репушница, Стањинац, Татрасница и Шарбановац. Сва ова миграционо неактивна насеља имају погранични и периферни положај у антропогеографским целинама Тимока, Заглавка и Буцака, као и континуирано смањење укупног броја становника од 1948. до 2011. године. Сходно томе, према последњем попису становништва 2011. године очито је да су свих 20 миграционо неактивних села, осим Белог Потока и Новог Корита, припадала категорији популационо патуљастих насеља.

На основу анализе радника дневних миграната Књажевца по насељима, евидентно је да се удео дневних миграната с удаљеношћу смањује, условно речено, у облику концентричних кругова. Ову правилност понегде нарушава јачи интензитет дневне миграције дуж главних саобраћајних праваца према Зајечару, Нишу и Пироту.

Дневна миграција подразумева не само просторну, већ и образовну мобилност. У образовној структури радника дневних миграната највеће учешће имају радници са средњом – 732 мигранта (41,64% укупне апсорпционе дневне миграције) и основном стручном спремом – 616 (34,9%). Најмању заступљеност имају радници дневни мигранти са вишом и високом (5,4%) школском спремом. У полној структури конвергентне дневне миграције радне снаге Књажевца знатно веће учешће имају мушкарци. Структурни однос мушке и женске радне снаге износи 61,9:38,1%.

Карта 1. – Насеља Књажевца по обиму конвергентне дневне миграције радне снаге

На основу расположивих демографско-статистичких података евидентно је да у свеукупној дневној гравитацији радне снаге Књажевца већи значај имају конвергентне (апсорпционе) у односу на дивергентне (дисперзивне) миграције. Њихов структурни однос износи 85,6:14,4%, односно обим дневне миграције радне снаге из Књажевца ка другим насељима и општинским центрима у околини мањи је за шест пута у односу на његову апсорпцију радника дневних миграната. У дивергентној дневној гравитацији учествује 298 становника Књажевца који економску егзистенцију остварују у 45 насеља. Главну масу ове категорије радника дневних миграната чине мигранти запослени у околним општинским центрима (Сокобања, Зајечар и Ниш), где функцију рада у секундарном, терцијарном и кварталном сектору делатности обавља 199 радника сталних житеља Књажевца.

Дневна дисперзија радне снаге Књажевца знатна је и према секундарним насељима у склопу ове административно-управне територије. То су локална тржишта радне снаге: Подвис, Минићево, Кална, Слатина, Вина, Бучје и др., која поседују веће привредне капацитете, у која сва-

кодневно из градског насеља одлази 99 радника (33,2% укупне дивергентне дневне миграције). Највећи број радника дневних миграната своју економску егзистенцију остварују у насељу Подвис (47 радника), односно у фабрици за производњу намештаја SCS која своје производе углавном пласира у Немачку (Сибиновић, 2017). Дневна усмереност радника према другим мањим општинским центрима у окружењу: Бор, Бољевац, Пирот, Сврљиг, Бела Паланка и Неготин, је занемарљива.

У полној структури дивергентне дневне миграције радне снаге веће учешће имају мушкарци (72,1% укупне дисперзивне дневне миграције). Образовну структуру радника карактерише највеће учешће радника са средњом стручном спремом – 191 мигрант (64,1%). Затим следе радници са основном стручном спремом, који у укупној маси дивергентне дневне миграције учествују са 20,8%. Најмању заступљеност, као и код апсорпционе миграције, имају радници дневни мигранти са вишом и високом (12,4%) школском спремом.

3. Закључна разматрања

На основу интензитета и смерова дневне миграције радне снаге на једној страни и просторне дистрибуције насеља исходишта и одредишта дневних миграната на другој, одређена је граница, тј. просторни обухват дневног урбаног система Књажевца, који је супцентар у региону Тимочке крајине. Развој индустрије и делатности терцијарно-квартарног сектора и јавно-социјалних служби допринео је преображају многобројних унутрашњих насеобинских карактеристика Књажевца. Сходно томе, он је добио улогу развојно-жаришног центра у коме већи значај имају конвергентне дневне миграције радне снаге. То практично значи да је функција радног центра израженија у односу на друге градске функције, тако да урбани ареал радне снаге захвата знатно веће пространство у поређењу са другим гравитационим ареалима у склопу свеукупне просторно-утицајне сфере Књажевца.

Чињеница је да су насеља на територији општине Књажевац са добром саобраћајном доступношћу миграционо стабилна са развијеном дневном миграцијом радне снаге, као и да су саобраћајно изолована и недоступна насеља миграционо лабилна. Осим тога, евидентно је постојање неодрживе ситуације у коришћењу људских радних ресурса града и његове просторно-утицајне сфере, јер демографске резерве радне снаге Књажевца износе 5.963 становника или 32% укупне урбане популације.

С обзиром на то да се путање дневних миграција формирају под утицајем различитих међусобно повезаних фактора, неопходно је континуирано испитивање локалних и регионалних разлика у просторној дистрибуцији, као и њихових демографских и социоекономских узрока и последица у циљу усклађивања планова и стратегија развоја општине Књажевац.

Литература

- Berry, B. J. L. (1964). Cities as Systems within Systems of Cities, Papers and Proceedings of RSA, 13, 43.
- Berry, B. (1967). *Metropolitan Area Definition: A Re-evaluation of Concept and Statistical Practice*. Working paper no. 28, Washington
- Goodall, B., (1987). *Dictionary of Human Geography*. London: Penguin, pp. 111.
- Грчић, Д. М., Слука, А. Николај (2006). *Глобални градови*. Београд: Географски факултет и Географски факултет МГУ „М. Б. Ломоносов“
- Gottmann, J. (1961). *Megalopolis. The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States*, Mass.: M.I.T. Press, 191.
- Doksijadis, K.A. (1982). *Џовек и град*. Београд: Nolit
- Живановић, З., (2015). *Градови средње величине – Развојни центри на подручју централне Србије*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет
- Крунић, Н. (2012). *Просторно-функцијски односи и везе у мрежи насеља Војводине*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација
- Lee, B. S., Donald, Mc J. (2003). Determinants of Commuting Time and Distance for Seoul Residents: The Impact of Family Status on the Commuting of Woman. *Urban studiesm* Vol. 40, 1285.
- Лукић, В. (2006). Дневне миграције активног становништва у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 86 (1), 141–150.
- Лукић, В. (2007). Селективност дневних миграната у Србији према полу. *Гласник Српског географског друштва*, 87 (2), 67–77.
- Лукић, В. (2011). *Демографски развој и функционална структура Панчева*. Географски институт „Јован Цвијић, Посебна издања (83).
- Мартинковић, М. (2007). Главна просторно-демографска обележја урбаног система Ниша. *Зборник радова са Научног скупа „Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима*. Београд–Бања Лука: Географски факултет Универзитета у Београду, ПМФ Универзитета у Бањалуци, 505–510.
- Савић, О. (1972). Књажевац, *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић*, (24), 97–168.
- Сибиновић, М., Антић, М., Шантић, Д., Раткај, И. (2016). *Рурални простор општине Књажевац – Антропогеографске основе развоја*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“; Београд: Српско географско друштво.
- Сибиновић, М. (2017). *Географски фактори развоја општине Књажевац*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“; Београд: Српско географско друштво.
- Стаменковић, Ђ. С. (1996). Дневне миграције становништва у географским проучавањима насеља Србије. *Становништво*, (3–4), 43–60.
- Стаменковић, Ђ. С. (1998). Научне потребе за релевантним фондом пописних података о дневним миграцијама радне снаге и школске омладине. У *Статистичару*. Београд: Статистичко друштво Србије, Републички завод за статистику Србије и Савезни завод за статистику, 58–62.
- Стаменковић, Ђ. С., Гатарић, Д. Р. (2006). Чачак и његов дневни урбани систем (I део). *Гласник Српског географског друштва*, 86 (2), 171–178.
- Стаменковић, Ђ. С., Гатарић, Д. Р. (2007). Чачак и његов дневни урбани систем (II део). *Гласник Српског географског друштва*, 87 (1), 107–112.
- Тошић, Б., Стојановић, Б., Милетић, Р. (2005). Популационо-функцијски процеси у насељима и центрима: пример еврорегиона „Дунав за 21. век“ у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 85 (1), 149–156.

- Тошић, Д. (1999). *Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица*. Београд: докторска дисертација
- Тошић, Д., Крунић, Н. (2005). Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе. *Гласник Српског географског друштва*, 85 (1), 137–148.
- Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Дневни урбани систем – просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, (IV), 163–176.
- Тошић, Д., Крунић, Н., Петрић, Ј., (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, (27), 35–45.
- Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет

DAILY URBAN SYSTEM OF KNJAŽEVAC

Abstract: According to the functional capacity and range of its convergent and divergent gravitational influences, Knjaževac presents one of the subregional centres of the Zaječar region /district with a spatially and demographically developed and scattered urban system. This paper analyzes the daily convergent and divergent areal of labor force, which enables a reliable insight into the quantity and quality of spatial-functional relationships and connections in the network of settlements of both Knjaževac and the wider territories in its functional environment. The extent of pupil and student daily migration has less significance in the integration and transformation of the network of Knjaževac settlements and the neighboring functional hotspots, so the analyses of the intensity and trends in the movement of pupils and students have been omitted in the paper. The scientific and factual basis of this paper is presented in the non-published data that are not available to wider scientific and professional public. They were obtained through specific processing of the results of the Census of Population, Households and Dwellings of 2002 and 2011 by the Statistical Office of the Republic of Serbia.

Keywords: Knjaževac, settlement, convergent and divergent daily migrations of labor force, spatial and functional relationships and connections.